

NTULEKỌ NKỌMIRIKỌ N’ỌJAADILI NA AKỤ FECHAA

Nkoli Mercy Nnyigide

Na

Nkechinyere A. Nwokoye

Department of Igbo, African and Asian Studies

Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria

Ụmị

Nkọmịrịkọ bụ otu n’ime akụkọ ọdinala e nwere n’Igbo. Ha bụ akụkọ ọdinala na-adikarị nsọ ma na-eziputa ihe omimi dika ọnwụ, okike, chi, wdg. Nkọmịrịkọ na-eziputa echiche, ọdimara, omenala na nkwenye ndị Igbo dị iche iche. Ụfọdụ ndị odee agụmagụ Igbo gboo gbara mbọ ichekwaba akụkọ ọdinala ndị a site n’iziputa ha n’ọrụ ekereuche ha. Mana n’oge ugbo a, a chọputara na ụfọdụ akụkọ ọdinala ndị a na-adaghachizi azụ ma na-anwukwa anwụ n’ihi akparamagwa ọjọọ ndị Igbo na-akpaso asusu, agụmagụ na omenala ha. Ọtụtụ ndị Igbo kara nwe mmasi n’igụ akwukwọ agụmagụ e dere n’asusu Bekee kariya ndị e dere n’Igbo. N’ihi nke a ha anaghị eketacha oke na nkwenye ndị e ziputara n’ọrụ ndị ahụ. Ya mere, edemede a na-enyocha nkọmịrịkọ Igbo e ziputara Ọjaadilị na Akụ Fechara. Anyị gbasoro osoro atutụ nnyocha agụmagụ nkọmịrịkọ n’itucha ejije ederede a horo ma nyochakwa ụfọdụ ederede nchọputaga dabara adaba n’isi okwu a. Ntucha e mere na-egosi na nkọmịrịkọ putachara ihe n’ejije a horo. Nkọmịrịkọ e ziputara n’Ọjaadilị gbadoro ukwu n’akụkọ okike na akụkọ odogwu. Mana nkọmịrịkọ e ziputara n’Akụ Fechara na-egosi akpamiike chi. Nkọmịrịkọ e ziputara n’ejije abụọ na-arutucha aka na nkwenye ndị Igbo. A na-atụ anya na ederede a ga-enye aka mee ka ihe gbasara nkọmịrịkọ n’ejije

ederede Igbo dowaga ndi ogu na ndi niile nwere mmasi n'ebe ejije Igbo di anya.

MYTHOLOGICAL ANALYSIS OF *OJAADILI* AND *AKU FECHAR*

Abstract

Myth is a sub-genre of Igbo oral literature. Myths are traditional stories of sacred nature which embody mysteries like death, creation, gods, etc. Igbo cultural values, symbols, norms and beliefs are embodied in Igbo myths. As a means of preserving this oral tradition of the Igbo, some pioneer creative writers of Igbo extraction employed it in their creative works. But presently, it has been observed that these traditional stories are fast declining and on the verge of extinction as a result of apathetic attitude of the Igbo towards their language, literature and culture. Many Igbo people prefer to read and study literary works in foreign languages to those written in Igbo. Consequently, some of the Igbo cultural values presented in these works are not exploited by some readers. Therefore, this paper examines the Igbo myths in selected Igbo plays- *Ojaadili* and *Aku Fechar*. To get about this, the study adopted mythological literary theory in analyzing the selected works. Related literature is extensively reviewed. From the analyses, it is observed that Igbo myths are represented in the works. While *Ojaadili* presents the myth of creation and myth of hero, *Aku Fechar* presents myth of the gods. It is hoped that the study will help to reveal some Igbo cultural values embodied in the myths employed in the selected works.

Mkpolite

Nchoputa na-egosi na ndi oka mmuta na ndi ntule agumagu Igbo kara nwe mmasi n'iziputa onodu nkomiriko n'iduuzi Igbo karja n'ejije ederede Igbo. (Emenyonu, 1972;

1978; Ugonna, 1979; Onyekaonwu, 1986; Agbedo, 2007; Nwadike, 2008, dgz.). Ọ dīzi ka ha legħaara ejije Igbo anya n'akūkū a. Site na nchōcha e mere, a chōputara na ọtūtū ndi ọkammūta agūmagū Igbo enyochaala ọtūtū ejije ederede Igbo n'uzō abūla uzō ma deputakwa ọtūtū edemede gbasara ya. Mana nchōputa na-egosi na o nwebegħi nchōcha e mere nke gbadoro ukwū kpōmkwem n'etu ndi odee *Ọjaadili* na *Akū Fecha* si ezipūta nkōmirikō n'orūha. Ọ bū ọnōdū a kpalitere edemede nchōcha a; nke hibere isi n'itūlekō etu ndi odee ejije ederede a hōrō si zipūta nkōmirikō na ha, dika etu ọtūtū ndi ọkammūta agūmagū Igbo sirila mee na ngalaba iduuzi Igbo.

Isi okwu ederede nchōcha a gbadoro ukwūna ntūlekō nkōmirikō n'Ọjaadli na *Akū Fecha*. Ndi Igbo nwere akūkō ọdinala di iche iche mejuputara agūmagū ha. Ha gūnyere akūkō ifo, akūkō mbido maōbū okike ma ọ bū nkōmirikō, akūkō ndiiche ma ọ bū odogwu ma ọ bū dike, akūkō n'egwu, dgz. Akūkō ndi a na-ezipūta nkwenye, omenala na ihe mmūta di iche iche gbasara ūwa na nsiri hū ndū ndi Igbo. N'agbanyegħi na e nweela iduuzi Igbo, akūkō ndi a ka nwere ezi ọnōdū na ndū ndi Igbo. Ọtūtū ndi odee iduuzi, ejije na abū Igbo na-esitekarī n'akūkō ọdinala ndi a wee na-enweta ihe di iche iche ha ji emejupūta ọrū ekereuche ha. N'iji kwado nke a, Nwadike (1992:25) si,

Akūkō ọdinala Igbo nwere nnukwu ihe nñomi nye ndi odee iduuzi. Ọtūtū n'ime ha esitela na ya gbazite ihe ha dere n'akwūkwo ha n'uzō di iche iche. Ụfōdū na-eji ụdi akūkō ndi a ama atū; ụfōdū na-eji ha atū ukabūilu; ebe ndi ọzō

ji ha ede akwụkwọ ha n'uhu. Taa n'agumagu
Igbo, e nwere akwụkwọ e ji akukọ ifo dee...

Ụzọchukwu (2012:96) kwadoro echiche Nwadike n'ih
na ọ si, "*Ojaadili* si n'akukọ ifo gbadoro ukwu na
nkọmirikọ."

Nkọmirikọ bụ ụdị akukọna-eziputa otutu ihe itunanya
di n'okike. Dika Nwadike (2003:9) si kowaa, "Udi akukọ a
yikebere ihe ofufe n'ih ya, a na-ewe ha ka ihe di nsọ. Udi akukọ
a na-eleba anya na mgbe gboo gboo, bu akukọ ndi metutara
ekereuwa." Nkọmirikọ na-eziputakarigwa, isiokwu, usoro
akukọ, mgbama okpu dgz nke na-akpalite otu udi mmetuta site
n'otu agburu rue n'ozo. Echiche Abrams (2005:178) dabara na
nke a n'ih na ọ kowara akukọ nkọmirikọ di ka usoro akukọ
odinala malitere n'oge gboo nke otu agburu nabatara ka
eziokwu, nke na-enye aka akowa ebunuche na akparamagwa
chi na agbara di iche iche, ihe mere uwa ji di etu ọ di na ihe
kpatara ihe ji eme otu o si eme. O na-eziputakwa akukọ okike,
akukọ odogwu naakukọ chi di iche iche. N'edemede nchocha, a
ga-agbado ukwu n'atutu nnyocha agumagu nkọmirikona
nkwenye na nsirihu ndu ndi Igbo wee tulekọọ uzọ di iche iche
ndi odee *Ojaadili* na *Akụ Fechara* si ziputa nkọmirikọ n'eji ha.

Nnyocha Agumagu

N'ebe a, a ga-enyocha ederede nchocha di iche iche ndi
odee na ndi oka mmuta agumagu derela gbasara isiokwu
nchocha a. Ebumnobi nke a bu iji choputa ebe oru ha si yite
maobu di iche n'ederede a, nakwa iji mata ma o nwere mperi di
n'oru ha nke a ga-eji oru nchocha a wee mechie. N'iji mee nke a
nke oma, a ga-enyocha atutu agumagu, tulegharia atutu

nchocha ma nyochakwa edemede nchoputaga e merela n'isiokwu a.

Nnyocha Atutu Edemede

Di ka e si kwu, a ga-agbaso atutu nnyocha agumagu nkomirikowee nyochaa ejije ndi a horo. Atutu nkomirikow bu otu n'ime atutudi iche iche a na-agbaso wee na-enyocha agumagu. Atutu a na-elebakarianya na mgbama okpu di iche iche na-aputakari ihe n'oru agumagu. Abrams (2005; 13) na Literary Theories (2012; 1) mere ka a mata na a bia na nnyocha agumagu, okwu a bu mgbama okpu na-egosiputa usoro akuko, udidi emereme, udidi agwa, isi okwu, na nhurunuche nke otutu n'ime ha na-aputakari ihe ugboro ugboro n'oru agumagu.

Ogene (2010:35) kwara na atutu a anaghi agbado ukwu naani ka e si webata odimara n'agumagu, kama, o na-elebanye anya na nhurunuche, agwa na motiif di n'agumagu. O gakwara n'ihu kowaputa na ihe kachasi ndi onyocha atutu a mkpa bu ichoputa etu nkomirikow si abata n'oru agumagu nakwa ka ha si emetuta ndi oguu. O mekwara ka a mata na ndi onyocha atutu a kwenyere na mgbama okpu so n'otu ihe kacha akwalite ike agumagu. A choputara atutu a n'afu 1934; mgbe Maud Bodkin biputara *Archetypal Patterns in Poetry*. Onye bu isi a huru kwaba okpu n'atutu a bu Carl Gustav Jung. Ndi ozu na-akwado ya gunyere: Joseph Campbell, Robert Graves, Leslie Fielder, Northrop Frye, Maud Bodkin, Wilson Knight, dg. Atutu a malitere diwa ire n'agbata afu 1950 na 1960. N'echiche nke ya, Guerin (1992:6) na-ekwu na onye onyocha atutu a na-enwekari mmasi n'ebe akuko ala, akuko okike na akuko ndu chi di iche iche di. O choputakwara na otutu ndi oka na ndi nkuzi

agụmagụ enwekebeghi mmasi n'atutu a n'agbanyeghi mkpa o di, maka na o hibere isi n'otu nzuzo. Ozo, Dobie (2012: 62-63) kwadoro na atutu a na-amu maka isi okwu, motiif, nharunuche nakwa mgba-ama okpu putakarichara ihe ugboro ugboro n'agumagu. Nharunuche ndi a na-eziputa otu udi mmetuta n'agburu niile, mgbe o bua a kpoturu ha aha. O kwenyekwara na ndi onyocha atutu a na-enwekari mmasi n'ebe akukola, akuko okike na akukonu chi di iche iche di. O kwara nkōmirikō dika akuko gbasara mmalite ihe di iche iche. O sikwa na atutu a nwekwara mmasi na mmalite ihe di iche iche nakwa nkōmirikō.

N'omumaatu ya, Dobie kwara na agburu obula nwere odogwu, onye a na-ahuta dika onye nzoputa. Mgbe obula a kporo odogwu a, o na-egosiputa na o meela ihe mmadu nkiti agaghi emenwu. A na-amatakarị odogwu a site n'udidi omumu ya, mmekpa umunne ya ma o bu ajo eze; nke ga-ezipu odogwu njem ebe ebumnobi ya bu kaosite na njem ahụ memilaa ya, dg.

Kennedy na Gioia (2010) kwakwara na e nwere udiri agwa onye onyocha atutu a na-achoputakarị, di ka obobob, onye na-enwe mmetuta ka o bobobob maka onwu nna maobu onye ezinaulo ya. O na-achoputakwa ufodu odimara enweghi ndu, dika anyanwu, onwa maobu ihe ekere gbara elu ugboro ugboro n'agumagu iji nye ha mputara putara ihe. Ogene (2010: 35) ziputakwara ufodu mgbama okpu e nwere n'agumagu dika: (i) umu nwaanyi, nke nwere ike iputa ezigbo nne, ajo nne, dg (ii) mmiri - nke nwere ike iziputa okike, nsacha, omumu, uto, dg. Uru atutu a bara bu na o na-achoputa uzod di iche iche e si ziputa nkōmirikō n'agumagu. O na-eziputa ma na-enyekwa ezi nkwa gbasara mgbama okpu, agwa na motiif e ziputara

n'agụmagu. Atụtụ a nwere usoro ọ na-agbaso. Ọ na-eziputa nkwenye na nsirihu ndu ndi Igbo, ọ na-eziputa akukọ gbasara okike uwa, akukọ odogwu, dg.

Ntuleghari Atụtụ Nchọcha

N'ebe a, a ga-atule echiche ufodu ndi oka mmuta gbasara nkwenye na nsirihu ndi Igbo kara puta ihe n'ejije ndi a horo. Dika a kowara na mbu, akukọ odinala ndi Igbo dika akukọ nkomiiko, akukọ ifo, dg, na-eziputakarị nkwenye, na ihe mmuta di iche iche gbasara uwa na nsirihu ndu ndi Igbo. Ebe obu na ejije ndi a horo gbadoro ukwu n'akukọ odinala Igbo, ọ di mkpa ka a tlee atutu nchocha n'ebe a.

Ndi Igbo kwenyere na mmadu obula nwere Chi nke ya. Ọ bu Chi a na-edu ma na-agbaziri onye ahụ n'ihe obula ọ na-eme. Ogbukagu (2008:353) sinandi Igbo kwenyesiri ike na Chi; onye e kwenyere ka ọ noro dika onye na-elekota mmadu site n'okike uwa. N'otu aka ahụ, Adibe (2009:66) kowara na Chi bu otu n'ime ihedi n'ekpemekpe odinala ndi Igbo. Ọ gara n'ihu kwuo na nkwenye ndi Igbo nwere n'ebe Chi ha di na-emetuta ihe niile mebere onye Igbo ọ bu la ihe ọ bu.

N'ihia onodu Chi a nwere na ndu ndi Igbo, ha kwenyere na mmadu anaghi agba Chi ya mgba maobu nupuru ya isi. Nke a mere na ha na-atu n'ilu si, "Onye buru chi ya uzọ, ọ gbagbue onye ya n'oso." Ha kwenyere na onye obula gbara Chi ya mgba ma ọ bu nupuru ya isi ga-anwu maobuzute odachi di iche iche na ndu ya. Emenanjo (1990:77) ziputara nke a n'akukọ ifo a kporo "Ojaadili";

Egwu na-atu ya na ya jee, na ya ga-agba chi ya mgba. Ọ bu ogwu ya na-eme ka ọ na-ama chi

ya ma o hu ya. Ugbu a, ogwu ya efuola. O gaghi ama nke bu chi ya. Mana o gbaa chi ya mgba, o ga-anwu, n'ihhi na mmadu anaghi agba chi ya mgba.

Ndi Igbo kwenyekwara na e nwere uwa ato - uwa mmadu, uwa umu anumanu na uwa mmuo. Uwa ndi a na-aputakarị ihe n'akuko ifo ndi Igbo. A na-ejikarị uwa ndi a eziputa mmekorita di n'etiti mmadu, anumanu na mmuo. Ebumnobi nke a na-abukarị iji kuzie otu ihe ma o bu ihe ozo. Ogbukagu (2008:355) kwenyere na ndi Igbo nwere uwa a na-ahu anya na nke a naghi ahụ anya; nke o kporo uwa mmuo na uwa mmadu.

Ndi Igbo nwekwara omenala di iche iche. Igba mgba bu omenala ndi Igbo putakarichara ihe n'otu ejije a horo. Ogbalu (1981:71), Nzeako (1986:94) na Ubesie (1987:71) kwekoritara na igba mgba bu nnukwu omenala n'ala Igbo n'oge gboo. Omenala Igbo ndi ozo putakwara ihe n'ejije ndi a horo gunyere ichu nta na igba afa. Ichu nta bu otu n'ime uzọ ndi Igbo si achuta akunauba n'oge gboo. N'aka nke ozo, igba afa bu otu uzọ n'ekpemekpe odinala Igbo e si achoputa ihe di omimi na-eme na ndu mmadu ma o bu n'obodo. Dika Ubesie (1989: 186) si kowaa,

Igba afa bu ije choputa ihe miri emi di n'etiti ndi di ndu na ibe ha, ma o bu n'etiti ndi di nduna ndi nwuru anwu...o nwee aru ndi mmadu kpara n'obodo, ndi mmadu na-eje n'afa ka ha je juta ase onye kpara aru ahụ, ka ha mara onye ha ga na-enyo enyo hapu ibe ya.

A ga-agbadozi ukwu na nkwenye na omenala ndi Igbo a a tulere ebe an'itucha ejije ndi a horo.

Nnyocha Ederede Nchọpụtaga

Ọtụtụ ndị ọka mmụta agumagu ederede Igbo emeela ọtụtụ nchọcha ma deputakwa ọtụtụ ederede na ngalaba ejije ederede Igbo. Eghagha (2001: 194) lebara anya n'asụsụ ejije wee chọpụta na ozi ndị ọgụna-enweta n'ejije ederede gbadoro ụkwụ n'ike odee nwere iji tinye nka mma na mkparịta-ụka, nke ebumnobi ya bụ iji wulite nhurunuche n'obi ọgụ. Nchọpụta Eghagha a na-egosi na a bịa n'ejije ederede na ozi ndị ọgụ na-enweta dabere na mbọ pụrụ iche odee na-agba n'iziputa nkamma na mkparịta ụka otu agwa na ibe ya.

N'ederede nchọcha ya, Elemuọ (2005) lebara anya n'isi okwu, nhazi, agwa na akparamagwa, ntọala na asụsụ Goddy Oyekaonwu ji deputa ejije ya. Ọ gakwara n'ihu chọpụta nka mma na aka nka dī iche iche odee ji achọ ederede ya mma. Nwaozuzu (2007: 74) nyochara ọtụtụ ejije ederede Igbo iji mata ma a ga-enwe ike igosiputa ha na nkwago. O ziputara ụfọdu ejije ederede Igbo ndị ga-ekwe mmeputa na nkwago na ndị agaghị ekwe mmeputa. Ọ chọpụtara na nsogbu a na-enwekarị n'igosiputa ọtụtụ ejije ederede Igbo gbadoro ụkwụ n'ụdidi na ọdidi ha nakwa ụdi asụsụ e jiri deputa ha. O mere ka a mata na ọ bụ ihe ndị a mere na ụfodu ndi na-egosiputa ejije n'ụfodu mahadum anaghị enwe mmasi n'ebe ejije ederede Igbo dī. Ọ gakwara n'ihu tūnye aro na ọ buru na e lebanye nsogbu ndi a anya na ọtutu ndi na-egosiputa ejije ga-enwe mmasi n'ebe ejije e dere n'Igbo dī. Nchọpụta Nwaozuzu a dabara adaba n'ihī naufodu ndi odee ejije Igbo anaghī ebu ndi nkiri na nkwago n'obi mgbe ha na-edē. Ọ bụ nke a mere na a na-enwekarī nsogbu n'igosiputa ụfodu ejije ederede Igbo na nkwago.

N'otu aka ahụ, Mbah na Mbah (2007: 332-333) nyochakwara ụfọdụ ejije ederede Igbo iji chọpụta ụdị nkwago ga-aka mma n'igosipụta ha. Ha chọpụtara na ụfọdụ ejije ederede Igbo bụ ndị a ga-egosipụtanwu na nkwago ogbaraohụ ebe ndị ọzọ ga-aka mma n'obom n'ihị ụdị ntọala ha nwere. Nchọpụta ha na-egosi na ụdị ntọala odee gbadoro ụkwụ wee depụta ejije ya na-enyere ndị na-emepụta ya aka n'orụ ha. Ọzọ, Ekwealor (2009: 68-75) nyochara ọtụtụ ejije ederede Igbo. O lebara anya n'isiokwu, ihe mmụta, ntọala, nhazi na ụdị agwa gbara elu n'ejije ndị ahụ. Ọ chọpụtakwara na ụfọdụ ndị odee ejije Igbo na-agbado ụkwụ n'akụkọ ọdinala were edeputa ejije ha, ebe ụfọdụ na-agbadokwa ụkwụ n'ihie dị iche iche na-eme n'oge ugbua wee na-edeputa ejije ha.

Anedo na Ọgbalụ (2009: 389-393) tuchara akparamagwa Awọrọ na nne na nna ya na *Nwata Rie Awọ*. Ha chọpụtara na ọ dị ọtụtụ ndị nne na nna n'oge ugbu a, ndị anaghị agba ezi mbọ n'izulite ụmụ ha n'uzọ kwesiri ekwesị dika e si hụta ya n'ebe nne na nna Awọrọ nọ. Nchọpụta ha na-egosi na a na-esite n'agụmagụ amata ihe dị iche iche na-eme n'ọha obodo. Ụzochukwu (2012: 103-105) nyochara akparamagwa ụfọdụ isi agwa nọ n'ọtụtụ ejije ederede Igbo. Ọ chọpụtara na ihe na-eweta ọdachi na ndụ isi agwa na-abụkarị ntupọ dị n'akparamagwa ya. Ntupọ a nwere ike ibụ oke ọchụchọ, oke nganga, anya ukwu, arurụ ala, dg. N'ederede ya, Okodo (2012: 94) zipụtara ọnọdụ agụmagụ ọnụ n'*Ojaadili* site n'ime ka a mata etu agụmagụ ọnụ si abanye n'agụmagụ ederede. Ọ chọpụtara na ndị OtuOdunke ji agụmagụ ọnụ dị iche iche wee dee *Ojaadili*. N'akụkụ nke ha, Epuchie na Ojomo (2012:97) nyochara ụfọdụ ejije ederede Igbo, iji chọpụta etu nrọ a na-

ewebeta na ha si enye aka dika ngwaorụ e ji amata ihe ga-eme n'odinihu. Ha chọputarana nrọ abughị ihe nkịtị sitere n'anya echiche oronrọ kama ọ bụ ụzọ mmadụ si anata ozi n'aka onye kere ya.

N'iga n'ihu, Nnyigide (2012) nyochara *Okwe Agbaala* nke Nwadike dere. Ọ chọputara na e ziputara ikpe nkwumotọ na ezi ọchịchị n'ejije a site n'etu ndị isi Mahadum Alaubi na ndị ụlọ ikpe si lebane anyanwa na mmegide Dkt. Emezina megidere nwa akwukwọ ya bụ Ozuruiubo. Ọzokwa, Epuchie (2012: 26) lebara anyanwa n'onodu onye ara n'ufodu iduuzi na ejije ederede Igbo iji chọputa ma o nwere etu okwu onye ara si abara mmadụ uru. Ọ chọputarana ọbughị oge niile ka onye ara na-ekwugheri ekwugheri. Mgbe ufodu, okwu ya na-abara mmadụ uru. O nwere ike irutukwa aka n'ihe ga-eme n'odinihu.

Nchikọta Nnyocha Agumagu

Site na nnyocha ederede nchọputa ga e mere n'elu, a ga-ahụ na otutu ndi oka mmuta agumagu Igbo enyochaala otutu ejije ederede Igbo n'uzo abula uzo ma deputakwa otutu ederede gbasara ya. Mana nchọputa na-egosi na o nwebeghi nchocha e mere nke gbadoro ukwu kpomkwem n'etu ndi odee *Ojaadili* na *Aku Fecha* si eziputa nkomiiko n'oraha. Ọ bụ onodu a kpalitere edemede nchocha a; nke hibere isi n'ituleko etu ndi odee ejije ederede a horo si ziputa nkomiiko na ha, dika etu otutu ndi oka mmuta agumagu Igbo sirila mee na ngalaba iduuzi Igbo.

Nziputa na Ntulekọ Nkọmirikọ na Nkwenye na Omenala ndi Igbo N' Ojaadili na Akụ Fechara

N'ebe a, a ga-agbaso atutu nkọmirikọ wee tuchaa ejije ndi a horo. A bja n'Ojaadili, o buru na a gbaso atutu nkọmirikọ wee tuchaa ya, a ga-achoputa na ndi odee ya gbadoro ukwu n'akuko ifo wee dee ya. Akuko ifo dika Nwadike (1992: 22) si kowaa bu, "Akuko na-emeghi eme nke e ji eziputa agwa na akparamagwa umu mmadu. O bu akuko metutara ala mmadu, ala mmuo na ala umu anumanu. N'akuko ifo, mmuo, mmadu na anumanu na-emekorita". Njirimara akuko ndi a Nwadike rutuchara aka na nkowa ya gbachara elu n'Ojaadili. Uzochukwu (2012:96) kwadoro echiche Nwadike n'ih na o si, "Ojaadili si n'akuko ifo gbadoro ukwu na nkọmirikọ."

Atutu nkọmirikọ nwere usoro o na-agbaso. O na-eziputa nkwenye na nsirihu ndu ndi Igbo, o na-eziputa akuko gbasara okike uwa, akuko odogwu, akuko gbasara akparamagwa Chi, dg. O buru na a gbaso nke a wee nyochaa Ojaadili, a ga-achoputa na nkọmirikọ mbu putara ihe na ya bu akuko gbasara okike uwa. Na mbido akuko di n'ejije a, e sitere nonu Ogwumagana wee kororo oguu akuko gbasara okike uwa; etu Chukwu Ukpabi bu Chukwu Okike si kee ihe di iche iche di n'elu uwa. Agwa na akparamagwa Ogwumagana n'ebe a dabara na nkwenye ndi Igbo dika Awolalu si ziputa ya n'ime Ogbukagu (2008:352). O kowara na mgbe a na-eke uwa, na Chukwu okike nwegasiri ufodu ndi nje ozi di iche iche nyeere ya aka. Ogwumagana koru na mgbe Chukwu Ukpabi na-eke uwa, na onye mbu o zipuru n'uwa ka o gaa mata ka oru okike ya si aga bu Okpoko. Mana o nweghi ike izighachiri ya ozi n'ih onwu nne ya. Onye nke abuo bu Mbe. O nweghikwa ike izighachiri ya ozi

maka na ọ gara n'ụwa ribe ero, ero wee pọtọọ ya afọ, oke ụra
bufuo ya. Onye nke atọ bụzi Ogwumagana. Ọ bụ ya bụ onye
mbụ si n'ụwa zighachiri Chukwu Ụkpabị ozi gbasara ka ọrụ
okike ya si aga. Ọ si ,
“Mụ nwa gaa gaa n'ogwu,
Eke ọgba, na Ebunu Ụkpabị
Wee banye ọlụ
kewe ụwa na ihe nile dị n'ime ya
kezuo ụwa na anyanwụ anọ dị n'ime ya
Afọ, Nkwọ, Eke
Wee bata n'Orie, kee mmadụ
ka o ribe ụwa...
(ihu. 4-5).

Site n'akụkọ a a ga-achọputa na usoro okike ụbọchị
maọbụ izu ụka bụ- Afọ, Nkwọ, Eke na Orie. Nke a gbaghara
nkwenye ndị Igbo n'ihia na Eke bụ ụbọchị izizi na nkwenye ha.
Nkọmịrịkọ ọzọ putara ihe n'*Ojaadili* bụ nke akụkọ odogwu. Ndị
Igbo kwenyere n'odogwu, nke ha na-ahụta dika onye nzọputa;
onye kpara ike n'uzọ dị iche iche dika ibu agha, igba mgba, ichu
nta, dg. *Ojaadili* bụ isi agwa nọ n'ejije a. E ziputara ya dika
odogwu gbooro ndị obodo ya nnukwu mkpa. Ọ bụ agwa rarij. Ọ
buru na a gbaso atutu nkọmịrịkọ wee nyochaa ụdidi na ọdidi
Ojaadili, a ga-achọputa na akparamagwa ya dabara
n'akparamagwa odogwu a na-ahukari n'akụkọ nkọmịrịkọ.
Usoro omumu ya gbara ngo. A bian'akukọ gbasara omumu
Ojaadili, a chọputara na nne ya bụ Onukwube tutara ime okwa.
Na nkwenye na nsirihu ndu ndi Igbo, itu ime okwa abughi ihe
oma. A na-ewe onye tutara ime okwa ka onye mere aru. A

chọpụtakwara na o buru afọ ime ya ọnwá iri na abụọ. Nke a gbaghara ọnwá iteghete a na-ebu afọ ime na nkwenye ndi Igbo. Ọ bụkwa naanị nne Ọjaadili bara ya aha. Nke a gbaghakwara ọndu omenala igu aha na nkwenye ndi Igbo. Ọgbalu (1981), Nzeako (1986) na Ubesie (1987) kwekoritara na a na-eme igu aha nnukw emume n'oge gboo. Ọzọ, ezi na ulo ya dara ogbenye. E mere ka a mata na ha na-eri iwurube a mīkpọrọ amīkpọ. Site n'akukōifo a na-akpọ "Ọjaadili", e mere ka a mata na aha a gurū Ọjaadili gbadoro ukwu n'ogwu mgba o na-anya n'olu ya dika oja. Nke a ka a na-akpọ mmemagwa akara. Ihe ndia dabachara n'ihe a na-ahu na ndu odogwu.

Ndi odee ejije a ziputara Ọjaadili dika oka mgba kparaike di egwu. Ọjaadili kpara ike mmadu nkiti agaghi akpanwu. O nwere ike kariri uche mmadu nghota. Ogwumagana kowara udi ike Ọjaadili nwere di ka o natara Chi mgbe o si,
"O natara chi ya

A naghị agwopu ya n'ogwu

Ọ bụ otu ahụ ka Ọjaadilina chi ya kwetere.

Mgbe m ji jewe Oru, jewe Igbo

Ahubeghi m onye aha ya sere use ka nke Ọjaadili".

(ihu. 6)

Ọzọ, e sitekwara n'onu Ọjaadili wee choputa na o bu odogwu nwere ike ime ihe mmadu nkiti agaghi emenwu. Ọ si,

"O bu m bu Odogwu n'agba (ndh)

Ọ bụ m bụ, chi ejila ma ya efola".

(ihu. 47)

Di ka a na-ahukari n'akuko nkōmirikō, a na-enwe mkpa a a chorọ ka odogwu gbooro obodo ya ma o bu ezi na ulo ya. N'Ojaadili, e nwere nnukwu mkpa daputaara ndi Umungodo-

mgbe Otiaba biara irunye ha aka n'anya site n'iriha mgba. N'oge gboo n'ala Igbo, mgba bu nnukwu omenala na ndu ndi Igbo. Ogbalu (1981:71), Nzeako (1986:94) na Ubesie (1987:71) kwenyere na nke a. A na-esi na mgba amata onye ma o bu obodo ka ibe ha ike. Otiaba rioro ndi Umungodo mgba. O si,

*(Otiaba wee mabata n'ogbo ahia na-akpari
ndi Umungodo, na-azo ukwu n'ala
nke bu na o nweghi ihe onye obula
puru ime ya)*

*(Wugharia, chee ha aja o chi n'aka n'ihu,
na-ariha ha mgba.)*

“Tichapu!

Asi m gi tichapu!...

Umungodo, unu bu

Akwa okuko, toli toli

Umungodo,akwa okuko toli toli

Kedu ka unu si noro mmadu mmadu,

Na-eme mmuo mmuo?

Keduzi onye ahụ unu ji anyanyu oku?

Kedu Ojaadili si na ya bu Agamevu,

Agamevu adimma n'aju”.

(ihu. 10 na12)

Nke a na-egosi etu Otiaba si rio ndi Umungodo mgba. Site n'okwu onu ya, a ga-achoputa na o ledara ha anya nke ukwu. O mara ha aka n'ihu. O chere nay a ga-emerinwu Ojaadili, oka mgba ndi Umungodo. Site n'onodu a, naani onye a turu anya ga-egbonwu mkpa a dakwasara obodo Umungodo bu Ojaadili. Di ka a turu anya n'aka odogwu, Ojaadili gboro mkpa a site n'itichapu Otiaba aja o chi n'aka were ariha ha mgba;

*(Ghafuo anwuru o ji n'aka, malie n'ike,
je tichapu Otiaba aja o chi n'aka, jiri osu
tikapu , je za okike...)*

(ihu. 12).

Ha abuo gbara mgba. Mana Ojaadili meriri Otiaba. Ozo kwa, mgbe Ojaadili choputara na Ozodimgba egbuola onye oja ya bu Udumeje, o bukwara mgba gaa n'ala umu anumanu;

*(Oku wee nyuchaa n'ala mmadu wee
nwusiwe ike n'ala umu anumanu , ebe
ozo dimgba si n'elu osisi wee matuo
ozugbo kpagharawa. Ojaadili no n'okpi
nku...)*

Ojaadili wee bia n'ala anumanu bia bo

ugwo

(ihu. 39 na 41).

Site n'udi ike o natara Chi o nwere, o merikwara Ozodimgba. Mmeri a Ojaadili meriri Otiaba na Ozodimgba bara ya isi maka na oke aha na-egbu nwa nkita anaghi ekwe ya anu isi nsi. O wee choro mmuo Udumeje; onye oja ya wee gaba mgba n'ala mmuo. Mgbe o jikere iga mgba n'ala mmuo, ndi enyi na ikwunaibe ya nyere ya ndumodu ka o hapu ije. Mana ogeghi ha nti. O nupuru isi wee si,

“Ejego m mgba n'ala mmadu

Jee mgba n'ala umu anumanu lota n'udo.

O fola otu ebe

A nyuchaa nsi,

O tupaighi onu

O buru otoro.

Onye choro ichi ozo

Ga-echizu echizu

Ya bụ na Ọjaadịlị ga-agbazu mgba

Tupu ọ zawa ọka mgba

Ebe ọ ọrọ bụ ala mmụọ”.

(ihu. 47 – 48)

“N’ala mmụọ, Ọjaadili gbara ikenga ya mgba;

(Ọkụ chaa n’akụkụ ebe ndị mmụọ nọ. Ha

ji imi na-esi, ka a ga-asị na ha nūrụ isi

mmadụ...

Obere mmụọ pụta bịa kwurū, Ọjaadịlị

na-ele ya anya mkparị, n’amaghị na ọ bụ

Ikenga ya. Otu nnunu (ndh) na-ebe: “kwa-afọ

kwa ọnwụ”...

Ọjaadịlị gara n’ihu jụọ si;

M tigbuo mmụọ isi naasaa

Ọ būrū nke obere a?

(...Ọjaadịlị wee

jiri ọsọ ka ọ bakwu ikenga ya ọgụ, daa

n’ala.

Amụma see, egbe elu igwe gbaa, ozu

Ọjaadịlị tọgbọrọ n’ala...)

(ihu. 56, 62, 63 na 64).

N’ihi na ndị Igbo kwenyesiri ike na mmadụ anaghị agba Chi ya mgba dị ka Emenanjọ (1990:77) si kọwaa, ọ bụ site na nnupu isi na ekweghị ekwe ka Ọjaadịlị ji zute ọdachi dakwasara ya n’ala mmụọ. Mana ọ būrū na ọ nabatara ndụmọdụ e nyere ya, ọdachi a agaghị adakwasị ya. Ya bụ na isi okwu ejije a na-akūzị na mmadụ imefe ihe oke adighị mma, kama na inabata ndụmọdụ bụ ihe kwesiri ekwesi.

Akparamagwa Ojaadili n'ejije a dabara n'echiche Kennedy na Gioia (2010). Ha chọputara na ụdị agwa onye onyocha atụtụ nkōmirikōna-achọputakarị n'agụmagu o na-enyocha na-abụkarị agwa ọbọ ọbọ, onye na-enwe mkpali ka o bọọ ọbọ maka ọnwụ onye ezinaulo ya. N'Ojaadili, Ojaadili gara mgba n'ala ụmụ anụmanụ na n'ala mmụọ iji bọọ ọbọ maka ọnwụ onye oja ya bụ Udumeje.

Ọzọ, ntọala Ojaadili ya bụ, ebe ndị a Ojaadili gbagasiri mgba: ala mmadu, ala ụmụ anụmanụ na ala mmụọ dabakwara na nkwenye ndi Igbo gbasara ụwa ha. Ha kwenyere na e nwere ụwa atọ ụwa mmadu, ụwa ụmụ anụmanụ na ụwa mmụọ. Echiche Ogbukagu (2008:355) dabara na nke a. Mana ntọala Akụ Fechara gbadoro ụkwụ naani n'ala mmadu.

N'aka nke ọzọ, o buru na-agbasokwa atutu nkōmirikō wee nyochaa Akụ Fechara, a ga-achoputa na nkōmirikō putara ihe na ya na-egosi na arusi maobu mmuọ nwere usoro o si ahoputa onye na-efe ya di ka na nkwenye na nsirihu ndu ndi Igbo. Nke a di iche n'etu ndi uka si enweta ndi nnochite anya ha. Ejije a ziputakwara esimike Chi na ike agbara ibu ihe anaghi enupuru isi ma o bu ike adighi mgbagha. Agu bu isi agwa no n'ejije a. Aka oru ya bu ichu nta. N'ala Igbo n'oge gboo, ichu nta bu omenala na usoro e si achuta akunauba. Agu bu onye Otamkpa. Mana o bi Abomige were achu nta. Odee sitere na mmekorita Agu na agbara Otamkpa bu Iyi-Mbaa wee ziputa udi ike Chi a nwere ike ikpa ma o buru na e nupuru ya isi.

Mgbe e zitere Agu ozi na agbara Otamkpa bu Iyi-Mbaa si na ichuru ya aja bu Agu ka o ruru n'aka, o juru, juwaa isi na nke

ahụ agaghị eme eme, na ya agaghị aza oku ahụ ọ kpọrọ ya ma ọ
bụ fee ya. Ọ si,

“(n’iwe) Gini? Agụ nwa Ọkadigbo

A naghị eme ya eme!

(O fee isi ya) Mụ, eze agbara? A gaghị eme ya eme!

Ọ nweghị ka o mee”.

(ihu. 7)

N’agbanyeghị ndumọdụ Egodiya; nwunye ya, ụmụ nna
ya, ndị enyi ya na ndị obodo ya nyere ya ka o fee Iyi-Mbaa, Agụ
nupuru ha isi. Ọ bụ nnupu isi Agụ wetara ya, ezinaụlọ ya na ndị
obodo ya niile bụ Ọtamkpa ọdachi. Ọ bụ ọnọdụ a ka odee ji
ziputa esimike chi na ike agbara ibụ ihe anaghị enupuru isi.
N’ihi nnupu isi Agụ, agbara Iyi-Mbaa ji ọnuma, egbe eluigwe na
ọchị ikwa emu wee dagide Agụ n’ọhia nta;

(Agụ na-abanye n’ime oke ọhia Abomige. Ọ na-anụ

uda olongbo nkita ya bụ Bingo nya n’olu ebe tere anya.

O wee tugharia ka onye ụjọ jidere bido kpowa nkita ya)

...

(Otu olu ọchị wee dapụ. Ọchị a bụ ụdị

Nke i kwa emu. O wee dapụ ọzọ...)

(Egbe eluigwe wee daa ọzọ, amuma wee

sokwuru ya.

Agụ wee chọọ iwepụ ije ọzọ ma ihe

jidere ya ekweghị)

Anyanwa m o!

Anyanwa m o!

Ahụkwaghị m ụzọ ọzọ.

Ewo! *(O wee na-adagharị na-achọ ụzọ)*

Ka nke a na-eme, Iyi-Mbaa juru Agụ ajuru;

“Agụ, Ogbuenyi,

Ogbambada, eze nta.

Azueruala dimgba Okoroğu

Ebee ka onu egbe gi no?

Keduzi ihe mere ike aka gi?

Ukwu gi enweghizi ike ibu ogbe ahụ gi” ...

(ihu 23,24,25 na 26).

“(Egbe eluigwe wee daa nke ukwu)”

Ye-e-e. Nti muo-o!

Site na mkparita uka, a ga-achoputa na iwe agbara Iyi-Mbaa dakwasara Agụ n’ohia nta. O mere ya ka okpuo isima kuchikwa ya nti. Nke a bu ntaramahuhu mbu Agụ natara n’aka agbara Iyi-Mbaa n’ihi nnupu isi na ekweghi ekwe ya. Mmekpa ahụ a mere ka o daa na nnukwu orja. Nke a na-egosi na ike agbara bu ihe a naghị agbagha agbagha. Ndi Otamkpa n’akuku nke ha natakwaro ntaramahuhu nke ha iji gosina ike agbara kariri nke mmadu. Onodu a gbochiri ha ime emume igoro arọ ha. Ozọ, mgbe Chikwe nwa nna Agụ gara Abomige, o kororo ya nsogbu di iche iche ha na-agabiga n’ihi nnupu isi Agụ. O si;

“Izu gara aga, Amadioha biara nnoo n’etiti ehie

Kponwuo osisi ube, oha na ukwa,

Ma sunye oku n’oba ji nne gi di na mgbala

Nke ojoro ya bunaka mgbe ahụ,

Ogodi ya bu nne gi adaa orja”.

(ihu. 65)

Mpaghara a na-egosi na agbara na-akpa ike di egwu ma na-ewetakwa odachi ma mmadu nupuru ya isi. Agụ gbara mbo di iche iche iji gbaputa onwe ya n’iwe agbara. Enyi ya nwoke bu

Nze kpogara ya na nke Idika; dibia onye Uga ka o gbuchie ya ahụ. Mana nke a amịtaghi mkpuru obula n'ihi na mmadu ekwesighi inupuru agbara isi. Ndi Otamkpa n'akuku nke ha gbakwara mbo iji choputa ebe nsogbu ha si. Dika o di n'omenalana nkwenye ndi Igbo, ha kporo oke dibia ha bu Odumodu; o gbaa afa wee choputa na o bu nupụ isi Agu wetara ha nsogbu di iche iche ha na-agabiga.

Ndi Igbo na-atugasin'ilu na-asi, "Aku fecha, o daara awo", "Ekwe ekwe na-ekwe n'ute ekwere", ilu ndi a putachara ihe na ndu Agu. Site na ntaramaahuhu niile Iyi-Mbaa nyere Agu, o mechaara wetue onwe ya n'ala ma rikwa ya mgbaghara site n'iza oku o kporo ya. Agu si;

Onye nwe m

Eweela iwe

Aga m eje

Ma kedu otu m ga-esi hukwa uzọ?

Iyi-Mbaa zara si ya;

... Mmadu na mmuo adighi ese okwu.

Jee hu Odumodu

O ga-enyere gi aka ihu uzọ

Mgbe i ruru Otamkpa.

(ihu. 75).

Mpaghara a na-egosi ncheghari na mweda n'ala Agu. O na-egosi na o nweghi ebe ike ya ruru ike agbara. O gosikwara na ike nupụ isi agwula Agu n'ihi otutu odachi dakwasara ya. Nke a mere o ji wetue onwe ya ala wee rik Iyi-Mbaa mgbaghara. Iyi-Mbaa gbaghara ya site n'igwa ya ka o je hu Odumodu onye ga-enyere ya aka ka o hu uzọ n'Otamkpa. Site na nke a, a ga-choputa na onye o bula mmuo hoputara ka o fee ya ga-erube

isi. Odee ji nke a ziputankwenyere ndi Igbona ike mmuo kariji nke mmadu.

A ga-asị na odee ejije a ji nke a wee ziputa nkwenye ndi Igbonwere n'ebe Chi ha no. O sitere na mmekorita a daputara n'etiti isiagwa bu Agụ na Iyi-Mbaa wee ziputa na mmadu na Chi ya adighi esi ngo dika e ziputakwara n'Ojaadili. A ga-ahutakwa nke a dika ngwa agumagu odee ji wee ziputa ma kwalite onodu Chi na agbara di iche iche na ndu ndi Igbo.

1.5 Nchikota Nchoputa

Ntucha e mere na-egosi na nkōmirikō putachara ihe n'Ojaadili na Akụ Fechara. Nkōmirikō e ziputara n'Ojaadili gbadoro ukwu n'akuko okike na akuko odogwu. Mana nkōmirikō e ziputara n'Akụ Fechara-egosi na mmuo nwere usoro o si ahoputa onye ochoro ka o fee ya nke a naghị agbagha agbagha ma o bu nupuru isi. Odee ji nke a ziputa esimike chi na ike agbara ibu ihe anaghị enupuru isi ma o bu ike adighi mgbagha. E ziputara isiagwa no n'Ojaadili dika agwa obo obo na odogwu zoputara ndi obodo ya kara isiagwa no n'Akụ Fechara. N'Ojaadili, Ojaadili kpara ike mmadu nkiti agaghị akpanwu kara Agụ n'Akụ Fechara. Ntupo di na ndu isi agwa abuo; nke bu nupu isi wetachaara ha odachi. Ozo, ejije abuo a jedebechara nonu nihi na ha gbadochara ukwu n'akuko odinala na nkwenye ndi Igbo, nke ebumnobi ya bu iji kuzie ihe. Ojaadili na Akụ Fechara ziputachara onodu egwu. Nke a putara ihe mgbe Ojaadili gara ugu n'ala mmuo. Oguu nwere mmetuta egwu ihe ga-abu akaraaka ya nihi na mmadu na mmuo adighi agba mgba. N'Akụ Fechara, nke a putara ihe mgbe Iyi-Mbaa dagidere Agụ n'ohia nta. Oguu nwekwara mmetuta egwu site

na mmekpa ahụ dị iche iche Iyi-Mbaa nyere Agụ. Isi okwu ha gbadoro ụkwụ n'isi okwu na nkuzi a na-enweta n'akụkọ ifo, omenala, nkwenye na nsirihi ndụ ndị Igbo dị iche iche. A na-atụ anya na edemede a ga-enye aka mee ka ihe gbasara nkọmịrịkọn'ejije ederede Igbo dowaga ndị niile nwere mmasị n'ebe ejije Igbo dị anya.

Aro na Mmechi

Nchọpụta na-egosi na ejije bụ ngalaba agụmagụ a na-eziputakarị site na mmegharị ahụ. E mebere ya maka nkwego na ndị nkiri. N'ihia nke a, nwa nchọcha na-atụnye aro ka ndị odee ejije ugbo a buru nke a n'obi. Ọzọ, ọ dịkwa nnukwu mkpa ka ndị nkuzi na ụmụ akwụkwọ nọ na ngalaba agụmagụ Igbo, ndị ntule agụmagụ, ngalaba na-egosiputa ejije na mahadum, na ndị niile ihe gbasara agụmagụ Igbo na-amasị gbakọọ aka ọrụ n'ikwalite na n'iwulite ọrụ ejije ederede Igbo n'oge ugbo a, nyekwa aka ma gbọọ mbọ iji hụ na a na-egosiputa ejije ederede Igbo dị iche iche. Nke a ga-enye aka meeka nkuzi na ozi ndị odee bụ n'obi izi ndị mmadụ rute ha aka nke ọma. Nke kacha ibe ya, a na-atụnyekwa aro ka ndị ọka n'agụmagụ Igbo gaa n'ihu na-eme nchọcha n'ejije Igbo.

NRỤMAKA

Abrams, M. H. (2005). *A Glossary of Literary Terms*, Boston: Thomson Wadsworth.

Adibe, G. E. (2009). *Igbo Issues: Values, Chi, Akala Aka, Ikenga, Magic, Agwu and Manipulation of Divinities*, Onitsha: Mid-Field Publishers.

- Agbedo, C. U. (2007). "Aspects of Romance and Realism in Igbo Fictional Narratives" Na Nwadike, I. U. (qhz.) *Journal of Igbo Studies*, Vol. 2. ihu. 98-103.
- Anedo, A. & Ogbalu, J. (2009). "Critical Survey and Justification of Nemesis in Onyekaaonwu's *Nwata Rie Awọ* and Its Relevance to our Present Day Society" Na J. Eyisi, I. Odimegwu, and N. Ezenwa- Ohaeto, (qhz.) *African Literature and Developmeent in the Twenty-First Century*, ihu. 389-395, Owerri: Living Flames Resources.
- Anelechi, B. C. (1980). *Aku Fechar*, Ibadan: University Press.
- Dobie, A. B. (2012). *Theory into Practice; An Introduction to Literary Criticism*, USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Eghagha, H. (2001). "Language of Drama and the Drama of Language". Na C. Ogbulogo, P.A. Ezikeojiaku, A. Olugboyega, (qhz.) *Advances in African Languages, Literatures and Cultures, Essays in Honour of Nnabuenyi Ugonna*, ihu. 194-202, Lagos: Sam Orient.
- Ekwealor, C. C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'Ozuzuoke*, Nsukka: Paschal Communications.
- Elemu, A. N. (2005). "Aesthetics of G. O. Onyekaaonwu's Plays: A Critical Appraisal" Ederede Ph.D., University of Nigeria, Nsukka.
- Emenanjo, E. N. (qhz.) (1990). *Qmalinze*, Ibadan: Oxford University Press.

- Emenyonu, E. (1972). "The Development of Modern Igbo Fiction 1957-1966" Ederede Ph.D. University of Wisconsin, Madison, USA.
- Emenyonu, E. (1978). *The Rise of the Igbo Novel*, Ibadan: Oxford University Press.
- Epuchie, D. N. (2012). "Ọnọdụ Onye Ara N'Iduuazi na Ejiye Igbo..." Na Nwokoye, A. N. (ohz.) *Oja: An International Journal of Igbo, African and Asian Studies*, Vol. 1, ihu. 26-32.
- Epuchie, D. N. & Ojomo, B. U. (2012). "Dream as a Prophetic Element in Igbo Drama:" Na A.O. Anedo, & T.N. Udemmadu, (ohz) *The Ideal Man*, Festschrift in Honour of Professor Obed Muojekwu Anizoba, ihu. 157-167, Awka: Apple Books Publishers.
- Guerin, W. L. (1992). *A Handbook of Critical Approaches to Literature*, New York: Oxford University Press.
- Kennedy, X. J. & Gioia, D. (2010). *Literature, and Introduction to Fiction, Poetry, Drama and Writing*, <https://www.princeton.edu/m...> mbutu; 11 Febuwari, 2014.
- Literary Criticism. (2012). "Literary Criticism, Definition, Types, Examples, Theory Analysis" <http://www.google.com/search...> mbutu, 17 Oktoba, 2012.
- Literary Theories (2012). "Literary Theories: A Sampling of Critical Lenses", comosr-ssps.org/Lit-Theory.html mbutu, 17 Oktoba, 2012.

- Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures of Igbo Literature and Stylistics*, Nsukka: University of Nigeria Press.
- Nnyigide, N. M. (2012). "The Creative Arts and Good Governance: Example from Nwadike's *Okwe Agbaala*" Na A. B. C. Chiegboka, T. C. Utoh-Ezeajugh, E. U. Ibekwe, C.C. Nwosu, N. C. Oguno, K. L. Nwadiolor (ohz.), *The Humanities and Good Governance*, ihu. 437-446, Nimo: Rex Charles and Patrick.
- Nwadike, I. U. (1992). *Ntala Agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.
- Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo (Igbo Oral Literature)*, Nimo: Rex Charles and Patricks.
- Nwadike, I. U. (2008). "Omenuko & Ala Bingo: Their Impact on Igbo Literature" Na I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche, & c.Nnabuihe (ohz.) *Udezuluigbo, A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*, Lagos: Green Olive.
- Nwaozuzu, U. (2007). "Text, Performance and Theatricality: A Stage Director's Evaluation of Contemporary Igbo Literary Drama" Na B.N. Anasiudu, G. I.Nwaozuzu, C. N .Okebalama (ohz) *Language and Literature in a Developing Country; Essays in Honour of Professor Benson O. A. Oluikpe*, ihu. 73-79, Onitsha: Africana-First Publishers.
- Nzeako, J. U. (1986). *Omenala ndi Igbo*, Ibadan: Longman.
- Odunke Artists (1977). *Ojaadili*, Ibadan: University Press.

- Ọgbalụ , F.Ch. (1981). *Omenala Igbo*, Onitsha: University Publishing.
- Ogbukagụ , N.T. (2008). *Traditional Igbo Beliefs and Practices*, Enugu: Novelty Industrial Enterprises.
- Ogene, M. S. (2010). *Literary Appreciation*, Enugu: Nolix Educational Publications.
- Okodo, I. (2012). “Ọnọdụ Agụmagụ Ọnụ N’Ọjaadịlị” Na Nwokoye, A. N. (ọh. z.) *Oja: An International Journal of Igbo, African and Asian Studies*, UNIZIK, Vol. 1, ihu. 94-103.
- Onyekaonwu , G. O. (1986). “The Development of Modern Igbo Prose Fiction, 1933-1983: An Historical and Stylistic Survey”, Ederede Ph.D. University of Ibadan, Nigeria.
- Ubesie, T. (1987). *Ọdinala Ndị Igbo*, Ibadan: University Press.
- Ugonna, N. (1979). “A Brief Survey of Development of the Igbo Novel” *Nsukka Studies in African Literature*, Vol. 2, No. 1, ihu. 30-47.
- Ụzọchukwu, S. (2012). *Akanka na Nnyocha Agụmagụ*, Obosi: Pacific Publishers.